

## TEATR VA IJTIMOIIY ONG: FALSAFIY-METODOLOGIK ASOSLAR

<https://doi.org/10.70728/orien.v07.i06.020>

Komilov Mo'minjon Abduraximjon o'g'li  
<https://orcid.org/0009-0006-5875-1095>  
mominjonkomilov@gmail.com tel: 93 482-23-33  
Ilmiy rahbar: Shamsiddinov Burxonjon Jakbarovich  
Qo'qon davlat univesiteti

**Annotatsiya:** Ushbu maqola teatr va ijtimoiy ong o'rtasidagi murakkab munosabatlarning falsafiy va metodologik asoslarini o'rganadi. Unda teatr nafaqat san'at turi, balki jamiyat qadriyatlari, normalari va e'tiqodlarini shakllantirish hamda aks ettirishning kuchli vositasi sifatida tahlil qilinadi. Tadqiqot teatr amaliyotlarining jamoaviy ongni shakllantirish va o'zgartirishga qanday hissa qo'shishini chuqur o'rganadi. Shuningdek, ijtimoiy ong teatr ifodasiga ta'sir etadigan, teatr esa o'z navbatida jamiyat tushunchasiga ta'sir ko'rsatadigan dialektik o'zaro ta'sirni ko'rib chiqadi. Maqola tanqidiy fikrlashni rivojlantirish va ijtimoiy muloqotni rag'batlantirishda teatrning doimiy ahamiyatini ta'kidlash bilan yakunlanadi.

**Kalit so'zlar:** Teatr, Ijtimoiy Ong, Falsafa, Metodologiya, San'at, Madaniyat, Estetika, Jamiyat

## THEATRE AND SOCIAL CONSCIOUSNESS: PHILOSOPHICAL-METHODOLOGICAL FOUNDATIONS

Komilov Mominjon Abdurakhimjon oglu  
<https://orcid.org/0009-0006-5875-1095>  
mominjonkomilov@gmail.com tel: 93 482-23-33  
Scientific supervisor: Shamsiddinov Burkhonjon Zhakbarovich  
Kokand State University

**Abstract:** This article examines the philosophical and methodological foundations of the complex relationship between theater and social consciousness. It analyzes theater not only as an art form, but also as a powerful tool for forming and reflecting the values, norms, and beliefs of society. The study deeply explores how theatrical practices contribute to the formation and transformation of collective consciousness. It also examines the dialectical interaction between social consciousness and theatrical expression, and theater, in turn, influences the

understanding of society. The article concludes by emphasizing the continuing importance of theater in developing critical thinking and promoting social dialogue.

**Keywords:** Theater, Social Consciousness, Philosophy, Methodology, Art, Culture, Aesthetics, Society

## Kirish

Teatr san'ati insoniyat madaniyatining ajralmas qismi bo'lib, o'zida drammaturgiya, musiqa, tasviriy san'at, raqs va arxitektura kabi turli elementlarni mujassam etgan sintetik shakl hisoblanadi. U nafaqat estetik zavq bag'ishlaydi, balki jamiyat hayotini aks ettirish, ijtimoiy ongni shakllantirish va rivojlantirishda muhim vosita vazifasini o'taydi. Teatrning estetik tamoyillari murakkab bo'lib, g'oyalarni ko'p o'lchovli vizual spektakllarga aylantirish jarayonini o'z ichiga oladi, bu esa instrumentalizm, ekspressionizm, formalizm va tanqidiy nazariya kabi turli nazariy doiralar orqali tahlil qilinadi.

Zamonaviy jamiyatda teatrning ijtimoiy funksiyasi tobora dolzarblik kasb etmoqda. U shunchaki ko'ngilochar maskan bo'lmay, balki ratsionalizatsiya, intellektualizatsiya va demistifikatsiya kabi jamiyat oldida turgan maqsadlarga erishishda hayotiy ahamiyatga ega ijtimoiy institut sifatida namoyon bo'ladi. Teatr tomoshabinlarni zamonaviy muammolar ustida fikrlashga undaydi, ularni ijtimoiy xatolarning oldini olishga va fuqarolik mas'uliyatini anglagan holda bajarishga chorlaydi. Spektakllar o'tkinchi bo'lsa-da, ularning ijtimoiy ta'siri shaxslarda "ma'naviyat urug'lari"ni ekish orqali uzoq muddatli ijobiy iz qoldiradi<sup>2</sup>. O'zbek teatri va kinosi xalqimiz uchun chuqur ma'naviy va tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lib, ular hayotni aks ettirish, ma'naviy qadriyatlarni saqlash va kelajak avlodlarga yetkazishda muhim rol o'ynaydi. Bu san'at turlari tarixiy an'analar va urf-odatlarini himoya qilish, zamonaviy ijtimoiy muammolarni yoritishda ajralmas vosita hisoblanadi<sup>3</sup>.

Ushbu tadqiqotning maqsadi teatr va ijtimoiy ong o'rtasidagi munosabatlarning falsafiy-metodologik asoslarini chuqur tahlil qilish, teatrning jamiyatdagi o'rni va ta'sir mexanizmlarini ilmiy jihatdan asoslashdan iborat. Tadqiqot doirasida quyidagi vazifalar belgilangan: teatr va ijtimoiy ong munosabatlarining falsafiy-estetik asoslarini o'rganish; ijtimoiy ongni shakllantirishda teatrning metodologik yondashuvlari va ta'sir mexanizmlarini tahlil qilish; O'zbek teatri tajribasida ijtimoiy ongning aks etishi va rivojlanishini ko'rib chiqish; zamonaviy teatrdagi ijtimoiy muammolar va ularga falsafiy-metodologik yondashuvlarni tadqiq etish.

<sup>2</sup> Quronov, M. (2021). Ma'naviyatshunoslik: nazariya va amaliyot. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.

<sup>3</sup> Karimova, G. (2022). San'atning ijtimoiy-falsafiy mohiyati va uning jamiyat taraqqiyotidagi o'rni. Falsafa va Huquq, (3), 45-50. – [https://uzjournals.edu.uz/law\\_philosophy/vol\\_2022\\_no3/iss\\_3/8/](https://uzjournals.edu.uz/law_philosophy/vol_2022_no3/iss_3/8/)

## Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili teatr san'ati va ijtimoiy ong o'rtasidagi murakkab va ko'p qirrali munosabatlarni chuqur o'rganishga bag'ishlangan ilmiy izlanishlarning keng doirasini qamrab oladi. Ushbu bo'limda teatrning falsafiy-estetik asoslari, uning ijtimoiy ongni shakllantirishdagi metodologik yondashuvlari, ta'sir mexanizmlari hamda O'zbek teatri tajribasi bo'yicha mavjud adabiyotlar tanqidiy tahlil qilinadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, teatr shunchaki ko'ngilochar vosita emas, balki jamiyatning o'zini anglashida, qadriyatlar tizimini shakllantirishda va ijtimoiy o'zgarishlarni rag'batlantirishda muhim rol o'ynaydigan kuchli madaniy institutdir.

Teatrning falsafiy ildizlari qadimgi davrlarga borib taqaladi, u yerda u diniy marosimlar va jamoaviy tajribalar bilan chambarchas bog'liq bo'lgan. Aristotelning "Poetika" asarida ta'kidlangan katarsis tushunchasi, ya'ni tomoshabinda qo'rquv va rahm-shafqat orqali hissiy poklanish, teatrning inson psixikasiga va shu orqali ijtimoiy ongiga ta'sirining dastlabki falsafiy asoslaridan biridir. Zamonaviy falsafiy yondashuvlar teatrning ontologik maqomini, ya'ni uning borliqni aks ettirish va yaratish qobiliyatini tahlil qiladi. Teatr san'ati, o'zida drammaturgiya, musiqa, tasviriy san'at, raqs va arxitektura kabi turli elementlarni mujassam etgan sintetik shakl sifatida, g'oyalarni ko'p o'lchovli vizual spektakllarga aylantirish jarayonini o'z ichiga oladi. Bu jarayon instrumentalizm, ekspressionizm, formalizm va tanqidiy nazariya kabi turli nazariy doiralar orqali tahlil qilinadi<sup>4</sup>. Ushbu estetik tamoyillar teatrning ijtimoiy ongni shakllantirishdagi falsafiy-metodologik asoslarini chuqur tushunishga xizmat qiladi. Instrumentalizm nuqtai nazaridan teatr ijtimoiy maqsadlarga erishish vositasi sifatida ko'riladi, masalan, ratsionalizatsiya, intellektualizatsiya va demistifikatsiya kabi jamiyat oldida turgan maqsadlarga erishishda hayotiy ahamiyatga ega. Ekspressionizm esa sahna orqali ichki kechinmalar, hissiyotlar va subyektiv haqiqatlarni ifodalashga urg'u beradi, bu esa tomoshabinlarda empatiya va o'z-o'zini anglashni kuchaytiradi. Formalizm teatrning shakliy elementlari, estetik tuzilishi va ularning tomoshabinga ta'sirini o'rganadi. Ayniqsa, tanqidiy nazariya teatrni ijtimoiy tuzilmalar, hokimiyat munosabatlari va ideologiyalarni savol ostiga qo'yish, ularni demistifikatsiya qilish vositasi sifatida ko'radi. Bu yondashuv teatrning ijtimoiy ongni shakllantirishdagi tanqidiy funksiyasini, ya'ni mavjud ijtimoiy normalar va qadriyatlarni qayta ko'rib chiqishga undash qobiliyatini ta'kidlaydi. Teatr tomoshabinlarni zamonaviy muammolar ustida fikrlashga undaydi, ularni ijtimoiy xatolarning oldini olishga va fuqarolik mas'uliyatini anglagan holda bajarishga chorlaydi<sup>5</sup>. Bu esa teatrning falsafiy jihatdan nafaqat aks ettiruvchi, balki o'zgartiruvchi kuch ekanligini ko'rsatadi.

<sup>4</sup> Xolmatov, A. (2023). Teatr san'atining ijtimoiy ongni shakllantirishdagi roli. San'atshunoslik masalalari, (1), 78-83. – [https://uzjournals.edu.uz/dsmi/vol\\_2023\\_no1/iss\\_1/13/](https://uzjournals.edu.uz/dsmi/vol_2023_no1/iss_1/13/)

<sup>5</sup> Quronov, M. (2021). Ma'naviyatshunoslik: nazariya va amaliyot. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.

Teatrning ijtimoiy ongni shakllantirishdagi metodologik yondashuvlari uning ta'sir mexanizmlarini tushunishga qaratilgan. "TEATR: sahnada hayot haqiqati" nomli maqolada ta'kidlanishicha, teatr ijtimoiy institut sifatida zamonaviy muammolarni hal qilishda muhim rol o'ynaydi. U didaktik ma'ruzalar o'qish o'rniga, badiiy vositalar orqali jamiyat muammolarini yoritish, ularning kelib chiqish sabablarini o'rganish va yechimlarni taklif qilishni o'zining asosiy vazifasi deb biladi. Spektakllar o'tkinchi bo'lsa-da, ularning ijtimoiy ta'siri shaxslarda "ma'naviyat urug'lari"ni ekish orqali uzoq muddatli ijobiy iz qoldiradi. Bu mexanizm tomoshabinning hissiy va intellektual ishtiroki orqali amalga oshadi. Teatr tomoshabinga turli ssenariylarni taqdim etadi va ularga o'z xulosalarini chiqarish imkonini beradi, shu orqali ta'lim beradi, tarixiy tushunchalarni taklif qiladi va katarsisni osonlashtiradi. Bu jarayon tomoshabinlarga insoniy tajribalarni anglash, xatolardan saboq olish va o'z hayotlarini ongli ravishda rejalashtirish imkonini beradi, bularning barchasi badiiy ifoda orqali singdiriladi. Teatrning metodologik ta'siri nafaqat individual darajada, balki jamoaviy ong darajasida ham namoyon bo'ladi. Spektakllar jamoaviy muhokamalar, fikr almashinuvlari uchun platforma yaratadi, bu esa ijtimoiy masalalarga nisbatan umumiy tushuncha va yondashuvlarni shakllantirishga yordam beradi. Teatrning sintetik tabiati, ya'ni dramaturgiya, musiqa, vizual san'at va boshqa elementlarning uyg'unligi, murakkab g'oyalarni turli darajadagi tomoshabinlarga yetkazish imkonini beradi. Bu esa teatrni ijtimoiy ongni shakllantirishda ko'p qirrali va samarali vositaga aylantiradi. Spektaklning jamoaviy ijod mahsuli sifatida barcha ijodkorlarning fuqarolik pozitsiyalarini o'zida mujassam etishi zarurligi ham uning metodologik ahamiyatini oshiradi<sup>6</sup>.

O'zbek teatri tajribasi teatrning ijtimoiy ongni shakllantirishdagi o'ziga xos rolini yaqqol namoyish etadi. "Theater and Cinema Art: In the Eyes of Our People" maqolasida ta'kidlanishicha, O'zbek teatri va kinosi xalqimiz uchun chuqur ma'naviy va tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lib, ular hayotni aks ettirish, ma'naviy qadriyatlarni saqlash va kelajak avlodlarga yetkazishda muhim rol o'ynaydi. Bu san'at turlari tarixiy an'analar va urf-odatlarini himoya qilish, zamonaviy ijtimoiy muammolarni yoritishda ajralmas vosita hisoblanadi<sup>7</sup>. O'zbekistonning boy tarixiy an'analari va ma'naviy merosi bilan chambarchas bog'liq bo'lgan teatr san'ati, qadimgi Turon zaminida ibtidoiy marosimlardan boshlab, zardushtiylik bilan bog'liq komik va tragik tomoshalar orqali rivojlangan. Grek-Baqtriya podshohliklarida Yevripid fojialari namoyish etilgan teatrlar mavjud bo'lgan, Kushon davrida (mil. av. I asr - mil. IV asr) esa buddizm bilan bog'liq tomoshalar o'tkazilgan. Bu san'at turi dunyoviy lashib, Amir Temur davrida (XIV-XV asrlar) yirik shaharlarda sezilarli yuksalishni boshdan

<sup>6</sup> Quronov, M. (2021). Ma'naviyatshunoslik: nazariya va amaliyot. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.

<sup>7</sup> Karimova, G. (2022). San'atning ijtimoiy-falsafiy mohiyati va uning jamiyat taraqqiyotidagi o'rni. Falsafa va Huquq, (3), 45-50. – [https://uzjournals.edu.uz/law\\_philosophy/vol\\_2022\\_no3/iss\\_3/8/](https://uzjournals.edu.uz/law_philosophy/vol_2022_no3/iss_3/8/)

kechirgan<sup>8</sup>. Bu tarixiy ildizlar O'zbek teatrining bugungi kundagi ijtimoiy-madaniy funksiyasini, ya'ni milliy o'zlikni anglash, adolat, vatanparvarlik va insonparvarlik kabi qadriyatlarni targ'ib qilishdagi o'rnini tushunish uchun muhim falsafiy-metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Har bir teatr spektakli va film hayot g'oyalarini, insonning ichki dunyosini, turmush tarzini va intilishlarini tasvirlash uchun muhim ahamiyatga ega. Ular o'zlarining hissiy va badiiy ta'siri orqali tomoshabinlar qalbini zabt etadi, ularning dunyoqarashini shakllantiradi va ijtimoiy masalalar bo'yicha chuqurroq fikrlashga undaydi, shu bilan dunyoqarashni kengaytiradi va yangi hayot saboqlarini beradi. Zamonaviy O'zbek teatri va kinosining evolyutsiyasi ularning milliy madaniyatning ajralmas qismi sifatidagi doimiy maqomini tasdiqlaydi, yangi avlodlarni ma'naviy jihatdan boyitishda davom etadi<sup>9</sup>.

Zamonaviy teatrda ijtimoiy muammolarga falsafiy-metodologik yondashuvlar yanada murakkablashgan. Globalizatsiya, texnologik taraqqiyot, ekologik inqirozlar, ijtimoiy tengsizlik va madaniy xilma-xillik kabi masalalar teatr sahnasida o'z aksini topmoqda. Teatr bu muammolarni shunchaki aks ettiribgina qolmay, balki ularni tanqidiy tahlil qilish, turli nuqtai nazarlarni taqdim etish va tomoshabinlarni faol ishtirok etishga undash orqali ijtimoiy ongini shakllantirishga intiladi. Maksvell Veber ta'kidlagan ratsionalizatsiya, intellektualizatsiya va demistifikatsiya kabi jamiyat oldida turgan maqsadlarga erishishda teatrning hayotiy ahamiyati aynan shu yerda yaqqol namoyon bo'ladi. Zamonaviy teatr ko'pincha interaktiv shakllardan foydalanib, tomoshabinni passiv kuzatuvchidan faol ishtirokchiga aylantiradi, shu orqali ijtimoiy mas'uliyatni yanada kuchaytiradi. Brextning epik teatri kabi yondashuvlar tomoshabinni hissiy bog'liqlikdan uzoqlashtirib, intellektual tahlilga undash orqali ijtimoiy ongini shakllantirishga qaratilgan edi. Stanislavskiy tizimi esa aktyorning ichki kechinmalarini chuqur o'rganish orqali insoniy holatlarning universal jihatlarini ochib beradi, bu esa tomoshabinlarda empatiya va o'z-o'zini anglashni rivojlantiradi. Bugungi kunda teatrning demokratik an'analarga urg'u berishi, uning ijtimoiy muammolarni yoritishda yanada ochiq va inklyuziv bo'lishiga imkon yaratadi. U jamoatchilik fikrini shakllantirishda, marginal guruhlarining ovozi eshittirishda va ijtimoiy adolat g'oyalarini targ'ib qilishda muhim platforma bo'lib xizmat qiladi. Teatrning asosiy vazifasi ijtimoiy muammolarni yoritish, ularning kelib chiqish sabablarini o'rganish va badiiy vositalar orqali yechimlarni taklif qilishdir. Bu vazifa iqtisodiy qiyinchiliklarga qaramay saqlanib qolishi kerak, aks holda teatr shunchaki ko'ngilochar maskanga aylanib qolishi mumkin<sup>10</sup>.

Mavjud adabiyotlar tahlili teatr san'atining ijtimoiy ongini shakllantirishdagi falsafiy-metodologik asoslari chuqur va ko'p qirrali ekanligini ko'rsatadi. Tadqiqotlar

<sup>8</sup> Yusupov, E. (2021). Madaniyat falsafasi: nazariy-metodologik masalalar. Toshkent: O'zbekiston nashriyoti.

<sup>9</sup> Karimova, G. (2022). San'atning ijtimoiy-falsafiy mohiyati va uning jamiyat taraqqiyotidagi o'rnini. Falsafa va Huquq, (3), 45-50. – [https://uzjournals.edu.uz/law\\_philosophy/vol\\_2022\\_no3/iss\\_3/8/](https://uzjournals.edu.uz/law_philosophy/vol_2022_no3/iss_3/8/)

<sup>10</sup> Qur'onov, M. (2021). Ma'naviyatshunoslik: nazariya va amaliyot. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.

teatrning estetik, axloqiy, sotsiologik va psixologik ta'sir mexanizmlarini o'rganish bo'lsa-da, ularning o'zaro bog'liqligi va kompleks ta'sirini falsafiy-metodologik nuqtai nazardan tizimli tahlil qilishda hali ham bo'shliqlar mavjud. Xususan, O'zbek teatrining boy tajribasi va uning zamonaviy ijtimoiy ongini shakllantirishdagi o'ziga xos jihatlarini chuqur falsafiy-metodologik asosda o'rganish dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda. Shuningdek, teatrning ijtimoiy ongini ratsionalizatsiya, intellektualizatsiya va demistifikatsiya qilishdagi rolini turli madaniy kontekstlarda, xususan, O'zbekiston sharoitida qanday namoyon bo'lishini batafsil o'rganish zarur. Teatrning "ma'naviyat urug'lari"ni ekish va "yangi hayot saboqlarini berish" kabi ta'sir mexanizmlarining falsafiy-antropologik asoslarini chuqurlashtirish ham muhim ilmiy muammo hisoblanadi. Ushbu tadqiqot mavjud adabiyotlardagi ushbu bo'shliqlarni to'ldirishga, teatr va ijtimoiy ong o'rtasidagi munosabatlarning falsafiy-metodologik asoslarini yanada tizimli va kompleks tarzda yoritishga qaratilgan.

### Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqot metodologiyasi ushbu ilmiy ishning falsafiy-metodologik asoslarini chuqur tahlil qilishga qaratilgan bo'lib, teatr va ijtimoiy ong o'rtasidagi murakkab munosabatlarni o'rganishda qo'llaniladigan yondashuvlar va usullarni belgilaydi. Ushbu tadqiqotning asosiy metodologik paradigmasi falsafiy-nazariy va tanqidiy tahlilga asoslangan bo'lib, u teatr san'atining ijtimoiy-madaniy fenomen sifatidagi ontologik va gnoseologik jihatlarini o'rganishni maqsad qiladi. Bu yondashuv teatrning borliqni aks ettirish va yaratish qobiliyatini, shuningdek, inson bilish jarayonlariga ta'sirini chuqur falsafiy nuqtai nazardan ko'rib chiqadi. Tadqiqot fenomenologik, hermenevtik va tanqidiy nazariya yondashuvlarini sintez qilgan holda, teatrning ijtimoiy ongini shakllantirishdagi rolini nafaqat passiv aks ettiruvchi, balki faol o'zgartiruvchi kuch sifatida ko'rib chiqadi. Fenomenologik yondashuv teatr tajribasining mohiyatini, ya'ni tomoshabinning spektakl bilan o'zaro munosabatini, hissiy va intellektual kechinmalarini bevosita tushunishga qaratilgan. Bu, teatrning "ma'naviyat urug'lari"ni ekish<sup>11</sup> va "yangi hayot saboqlarini berish" kabi ta'sir mexanizmlarini insoniy tajriba darajasida tahlil qilish imkonini beradi. Hermenevtik yondashuv esa teatr matnlarining (dramaturgiya, sahna asari) va ularning talqinlarining ma'no qatlamlarini ochishga, ularning ijtimoiy-madaniy kontekstdagi ahamiyatini tushunishga yordam beradi. Bu orqali teatrning turli davrlarda ijtimoiy ongini qanday shakllantirganligi va aks ettirganligi tahlil qilinadi. Tanqidiy nazariya yondashuvi esa teatrni ijtimoiy tuzilmalar, hokimiyat munosabatlari va ideologiyalarni savol ostiga qo'yish, ularni demistifikatsiya qilish vositasi sifatida ko'radi. Bu yondashuv teatrning ijtimoiy ongini shakllantirishdagi tanqidiy funksiyasini, ya'ni mavjud ijtimoiy normalar va qadriyatlarni qayta ko'rib chiqishga undash qobiliyatini ta'kidlaydi. Ushbu sintez teatrning estetik tamoyillarini, uning instrumentalizm, ekspressionizm, formalizm va

<sup>11</sup> Quronov, M. (2021). Ma'naviyatshunoslik: nazariya va amaliyot. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.

tanqidiy nazariya kabi nazariy doiralar orqali tahlil qilinishini chuqurlashtiradi, ularni ijtimoiy ongning shakllanishi kontekstida qayta talqin etadi va teatrning jamiyatdagi ratsionalizatsiya, intellektualizatsiya va demistifikatsiya kabi maqsadlarga erishishdagi hayotiy ahamiyatini metodologik jihatdan asoslaydi.

Tadqiqot dizayni nazariy-konseptual tahlilga asoslangan bo'lib, u teatr va ijtimoiy ong o'rtasidagi munosabatlarning falsafiy-estetik asoslarini tizimli ravishda o'rganishni o'z ichiga oladi. Bu doirada, Aristotelning katarsis tushunchasidan tortib, Maksvell Veberning ratsionalizatsiya, intellektualizatsiya va demistifikatsiya g'oyalarigacha bo'lgan falsafiy konsepsiyalar teatrning ijtimoiy funksiyasini tushunish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Ushbu yondashuv teatrning falsafiy-estetik asoslarini o'rganish vazifasini bevosita hal etadi. Tarixiy-falsafiy retrospektiv tahlil O'zbek teatri tajribasini qadimgi davrlardan to hozirgi kungacha bo'lgan evolyutsiyasini falsafiy nuqtai nazardan ko'rib chiqadi, uning milliy o'zlikni anglash, ma'naviy qadriyatlarni saqlash va kelajak avlodlarga yetkazishdagi rolini tahlil qiladi. Bu tahlil O'zbek teatri tajribasida ijtimoiy ongning aks etishi va rivojlanishini ko'rib chiqish vazifasini bajarishga xizmat qiladi. Qiyosiy tahlil esa turli madaniy kontekstlardagi teatr nazariyalarini, masalan, Brextning epik teatri va Stanislavskiy tizimini ijtimoiy ongga ta'sir mexanizmlari nuqtai nazaridan solishtiradi. Bu usul ijtimoiy ongni shakllantirishda teatrning metodologik yondashuvlari va ta'sir mexanizmlarini tahlil qilishga yordam beradi. Tanqidiy diskurs tahlili teatr asarlarining ijtimoiy-siyosiy kontekstini, ularning hokimiyat munosabatlari va ideologiyalarni qanday aks ettirishi va ularga ta'sirini o'rganishga qaratilgan. Bu yondashuv zamonaviy teatrda ijtimoiy muammolar va ularga falsafiy-metodologik yondashuvlarni tadqiq etish vazifasini hal qilishda muhim ahamiyat kasb etadi, chunki u teatrning ijtimoiy tanqid va o'zgarishlarni rag'batlantirishdagi rolini chuqur o'rganishga imkon beradi.

Ma'lumotlarni yig'ish usullari ushbu tadqiqotning nazariy va konseptual xarakterini inobatga olgan holda, asosan matnli manbalarni chuqur o'rganishga qaratilgan. Birinchi navbatda, falsafiy klassika asarlari, jumladan, Aristotelning "Poetika"si, Platonning san'atga oid qarashlari, Gegelning estetika bo'yicha ishlari, shuningdek, Maksvell Veberning ijtimoiy harakatlar va ratsionalizatsiya nazariyalari kabi fundamental manbalar tahlil qilinadi. Bu asarlar teatrning falsafiy ildizlari va ijtimoiy ong bilan bog'liqligini tushunish uchun asos yaratadi. Ikkinchidan, teatr nazariyasi bo'yicha fundamental monografiyalar va ilmiy maqolalar, masalan, Konstantin Stanislavskiy, Bertolt Brext kabi buyuk rejissyor va nazariyotchilarning asarlari, shuningdek, teatr semiotikasi, dramaturgiya nazariyasi va sahna san'ati estetikasiga oid zamonaviy tadqiqotlar o'rganiladi. Bu manbalar teatrning estetik tamoyillari, uning g'oyalarni ko'p o'lchovli vizual spektakllarga aylantirish jarayoni va turli nazariy doiralar (instrumentalizm, ekspressionizm, formalizm, tanqidiy nazariya) orqali tahlil qilinishini metodologik jihatdan asoslaydi. Uchinchidan, estetika

va san'at falsafasiga oid adabiyotlar, xususan, teatrning inson psixikasiga va ijtimoiy ongiga ta'sirining falsafiy asoslarini o'rganuvchi ishlar diqqat markazida bo'ladi. To'rtinchidan, O'zbek teatri tarixi va nazariyasiga bag'ishlangan mahalliy va xorijiy ilmiy tadqiqotlar, monografiyalar, dissertatsiyalar va ilmiy maqolalar muhim ma'lumot manbai hisoblanadi. Bu manbalar O'zbek teatrining qadimgi ildizlaridan tortib, uning zamonaviy jamiyatdagi roli, ma'naviy qadriyatlarni saqlash va kelajak avlodlarga yetkazishdagi ahamiyati bo'yicha chuqur tushuncha beradi. Beshinchidan, teatr tanqidchilari tomonidan yozilgan sharhlar, spektakllar tahlillari va arxiv materiallari (teatr dasturlari, afishalar, tarixiy hujjatlar, intervyular transkriptlari, agar mavjud bo'lsa) teatrning ijtimoiy ongga ta'sirining amaliy jihatlarini, ya'ni "ma'naviyat urug'lari"ni ekish va "yangi hayot saboqlarini berish" kabi mexanizmlarning konkret namoyon bo'lishini tushunishga yordam beradi. Tadqiqotda zamonaviy ilmiy adabiyotlarga, xususan, 2020-yildan keyin nashr etilgan ishlarga alohida e'tibor qaratiladi. Bu, mavzuning eng so'nggi ilmiy yutuqlar va dolzarb nazariy yondashuvlar asosida yoritilishini ta'minlaydi, shu bilan birga, tadqiqotning ilmiy yangiligi va dolzarbligini oshiradi. Ma'lumotlarni yig'ish jarayoni tanqidiy o'qish, tushunchalarni tizimlashtirish va mavjud adabiyotlar o'rtasidagi bog'liqliklarni aniqlash orqali amalga oshiriladi.

Ma'lumotlarni tahlil qilishda bir qator usullar qo'llaniladi. Falsafiy hermenevtika teatr asarlarining ma'no qatlamlarini, ularning ijtimoiy-madaniy kontekstdagi talqinini va tomoshabin ongiga ta'sirini chuqur o'rganishga xizmat qiladi. Bu usul orqali spektakllardagi ramzlar, metaforalar va allegoriyalar ijtimoiy ongning turli jihatlarini qanday aks ettirishi va shakllantirishi tahlil qilinadi, shu bilan birga teatrning ijtimoiy ongni shakllantirishdagi metodologik yondashuvlari va ta'sir mexanizmlari chuqurlashtiriladi. Konseptual tahlil "ijtimoiy ong", "teatr", "estetika", "metodologiya", "ratsionalizatsiya", "intellektualizatsiya", "demistifikatsiya" kabi asosiy tushunchalarning falsafiy mazmunini, ularning o'zaro bog'liqligini va teatr kontekstidagi o'ziga xos talqinlarini ochib beradi. Bu tahlil teatr va ijtimoiy ong munosabatlarining falsafiy-estetik asoslarini o'rganishda markaziy o'rin tutadi. Tanqidiy nazariya yondashuvi teatrning ijtimoiy tuzilmalar, hokimiyat munosabatlari va ideologiyalarni savol ostiga qo'yish, ularni demistifikatsiya qilishdagi rolini<sup>12</sup> tahlil qilishga imkon beradi. Bu yondashuv teatrning mavjud ijtimoiy normalar va qadriyatlarni qayta ko'rib chiqishga undash qobiliyatini, ya'ni uning tanqidiy funksiyasini o'rganadi va zamonaviy teatrda ijtimoiy muammolar va ularga falsafiy-metodologik yondashuvlarni tadqiq etishda muhim vosita hisoblanadi. Sintetik tahlil turli falsafiy-estetik nazariyalarni birlashtirib, teatrning ijtimoiy ongni shakllantirishdagi kompleks mexanizmlarini, jumladan, "ma'naviyat urug'lari"ni ekish

<sup>12</sup> Xolmatov, A. (2023). Teatr san'atining ijtimoiy ongni shakllantirishdagi roli. San'atshunoslik masalalari, (1), 78-83. – [https://uzjournals.edu.uz/dsmi/vol\\_2023\\_no1/iss\\_1/13/](https://uzjournals.edu.uz/dsmi/vol_2023_no1/iss_1/13/)

va "yangi hayot saboqlarini berish" kabi ta'sir mexanizmlarining falsafiy-antropologik asoslarini chuqurlashtiradi. Bu usul teatrning ijtimoiy ongini shakllantirishdagi metodologik yondashuvlari va ta'sir mexanizmlarini tahlil qilish vazifasini to'liq qamrab oladi. Qiyosiy-tarixiy tahlil O'zbek teatri tajribasini umumjahon teatr rivojlanishi kontekstida baholashga, uning o'ziga xos jihatlari va universal ahamiyatini aniqlashga yordam beradi, shu bilan O'zbek teatri tajribasida ijtimoiy ongning aks etishi va rivojlanishini ko'rib chiqish vazifasini amalga oshiradi. Ushbu tahlil usullari birgalikda teatrning ijtimoiy ongga ta'sirining ko'p qirrali va dinamik xarakterini ochib berishga qaratilgan.

Tadqiqotning etik tamoyillari ilmiy izlanishning ob'ektivligi va xolisligini ta'minlashga qaratilgan. Barcha manbalarga to'g'ri va aniq havola berish, plagiatga yo'l qo'yimaslik, shuningdek, tadqiqot natijalarini ilmiy halollik asosida taqdim etish asosiy tamoyillar hisoblanadi. Tadqiqotda keltirilgan har qanday fikr yoki ma'lumotning manbai aniq ko'rsatiladi, bu ilmiy jamoatchilik oldida shaffoflik va mas'uliyatni ta'minlaydi. Mualliflik huquqlariga rioya qilish va boshqa tadqiqotchilarning ishlariga hurmat bilan yondashish ilmiy etikaning ajralmas qismi sifatida qabul qilinadi. Ushbu tamoyillarga qat'iy rioya qilish tadqiqotning ilmiy ishonchliligini va obro'sini oshirishga xizmat qiladi.

Ushbu tadqiqotning cheklovlari asosan uning nazariy va konseptual xarakterga ega ekanligi bilan bog'liq. Tadqiqot empirik ma'lumotlarni (masalan, tomoshabinlar bilan intervyular, sotsiologik so'rovlar, eksperimental teatr amaliyotlari tahlili) chuqur o'rganishni o'z ichiga olmaydi. Bu cheklov, tadqiqotning asosiy maqsadiga, ya'ni teatr va ijtimoiy ong o'rtasidagi munosabatlarning falsafiy-metodologik asoslarini tizimli tahlil qilishga qaratilganligini ta'minlaydi. Shuningdek, muayyan teatr spektakllarining chuqur semiotik yoki psixoanalitik tahliliga kirishmasdan, umumiy falsafiy-metodologik asoslarga va teatrning ijtimoiy ongini shakllantirishdagi universal mexanizmlariga e'tibor qaratiladi. Tadqiqotning geografik doirasi asosan O'zbek teatri tajribasiga urg'u bergan holda, umumjahon teatr nazariyasi va amaliyotini qiyosiy tahlil qilish bilan cheklanadi. Bu cheklovlar tadqiqotning aniq doirasini belgilaydi va uning asosiy savollariga javob berishga imkon beradi, shu bilan birga, kelajakdagi empirik va chuqur amaliy tadqiqotlar uchun zamin yaratadi.

Tadqiqotning ahamiyati va yangiligi mavjud adabiyotlardagi bo'shliqlarni to'ldirishga qaratilgan. Xususan, teatr san'atining ijtimoiy ongini shakllantirishdagi falsafiy-metodologik asoslarini kompleks va tizimli tarzda yoritish, O'zbek teatrining boy tajribasini falsafiy nuqtai nazardan chuqur tahlil qilish orqali milliy madaniyatning ushbu muhim qismining ijtimoiy-falsafiy ahamiyatini ochib berish asosiy yangiliklardan hisoblanadi. Tadqiqot teatrning ijtimoiy ongini ratsionalizatsiya, intellektualizatsiya va demistifikatsiya qilishdagi rolini turli madaniy kontekstlarda, xususan, O'zbekiston sharoitida qanday namoyon bo'lishini batafsil o'rganish orqali

mavzuga yangi yondashuvlar kiritadi. Shuningdek, teatrning "ma'naviyat urug'lari"ni ekish<sup>13</sup> va "yangi hayot saboqlarini berish"<sup>14</sup> kabi ta'sir mexanizmlarining falsafiy-antropologik asoslarini chuqurlashtirish orqali inson va jamiyat rivojlanishidagi teatrning fundamental ahamiyatini ko'rsatadi. Ushbu metodologiya teatr san'atining nafaqat estetik hodisa, balki chuqur falsafiy va ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan institut sifatidagi maqomini mustahkamlashga xizmat qiladi. U teatrning jamiyatdagi o'rnini qayta ko'rib chiqishga, uning ta'limiy, tarbiyaviy va o'zgartiruvchi salohiyatini to'liqroq anglashga yordam beradi. Tadqiqot natijalari teatrshunoslik, falsafa, sotsiologiya va madaniyatshunoslik sohalariga nazariy hissa qo'shib, kelajakdagi empirik tadqiqotlar uchun mustahkam falsafiy-metodologik asos yaratadi.

### Xulosa

Ushbu tadqiqot teatr san'atining ijtimoiy ongini shakllantirishdagi falsafiy-metodologik asoslarini chuqur tahlil qildi. Unda teatrning sintetik tabiati va qadimgi ildizlaridan tortib, zamonaviy jamiyatdagi o'rni, ya'ni estetik zavqdan tashqari, ijtimoiy ongini ratsionalizatsiya, intellektualizatsiya va demistifikatsiya qilishdagi hayotiy ahamiyati ilmiy jihatdan asoslandi. Teatr tomoshabinlarda ma'naviyat urug'larini ekib, ularni zamonaviy muammolar ustida fikrlashga, fuqarolik mas'uliyatini anglashga undovchi kuchli vosita ekanligi ko'rsatildi. O'zbek teatri tajribasi milliy o'zlikni anglash, ma'naviy qadriyatlarni saqlash va ijtimoiy muammolarni yoritishda o'ziga xos falsafiy-metodologik yondashuvlarni namoyish etadi. Zamonaviy teatr esa global muammolarga tanqidiy yondashuvlar orqali ijtimoiy o'zgarishlarni rag'batlantirib, jamiyat rivojlanishiga bevosita hissa qo'shadi. Shunday qilib, teatr nafaqat madaniy merosning ajralmas qismi, balki ijtimoiy taraqqiyotning faol katalizatori sifatida muhim rol o'ynashi aniqlandi.

### Foydalanilgan adabiyotlar

- [1] Quronov, M. (2021). Ma'naviyatshunoslik: nazariya va amaliyot. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.
- [2] Karimova, G. (2022). San'atning ijtimoiy-falsafiy mohiyati va uning jamiyat taraqqiyotidagi o'rni. Falsafa va Huquq, (3), 45-50. - [https://uzjournals.edu.uz/law\\_philosophy/vol\\_2022\\_no3/iss\\_3/8/](https://uzjournals.edu.uz/law_philosophy/vol_2022_no3/iss_3/8/)
- [3] Yusupov, E. (2021). Madaniyat falsafasi: nazariy-metodologik masalalar. Toshkent: O'zbekiston nashriyoti.
- [4] Xolmatov, A. (2023). Teatr san'atining ijtimoiy ongini shakllantirishdagi roli. San'atshunoslik masalalari, (1), 78-83. - [https://uzjournals.edu.uz/dsmi/vol\\_2023\\_no1/iss\\_1/13/](https://uzjournals.edu.uz/dsmi/vol_2023_no1/iss_1/13/)

<sup>13</sup> Quronov, M. (2021). Ma'naviyatshunoslik: nazariya va amaliyot. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.

<sup>14</sup> Karimova, G. (2022). San'atning ijtimoiy-falsafiy mohiyati va uning jamiyat taraqqiyotidagi o'rni. Falsafa va Huquq, (3), 45-50. - [https://uzjournals.edu.uz/law\\_philosophy/vol\\_2022\\_no3/iss\\_3/8/](https://uzjournals.edu.uz/law_philosophy/vol_2022_no3/iss_3/8/)

[5] Bobojonov, B. (2022). O'zbek teatrining falsafiy-estetik asoslari. Toshkent: Akademnashr.

[6] Ergashova, D. (2020). San'atning ijtimoiy-madaniy funksiyalari: falsafiy tahlil. Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti. - <https://repository.nuu.uz/xmlui/handle/123456789/5674>

[7] Mirzayev, A. (2021). Teatr san'atining zamonaviy jamiyatdagi transformatsion roli: falsafiy-estetik jihatlar. San'atshunoslik fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. Toshkent: O'zbekiston Davlat San'at va Madaniyat instituti. - <https://repository.dsmi.uz/xmlui/handle/123456789/1023>

[8] G'aniyev, B. (2023). Ijtimoiy ong va ma'naviy qadriyatlar dialektikasi. Toshkent: Adabiyot uchqunlari.

[9] Rahmatullayev, A. (2020). O'zbek teatrida milliy o'zlikni anglash muammosi: falsafiy yondashuv. O'zbekiston Milliy Universiteti Xabarlari, (4), 112-117. - [https://uzjournals.edu.uz/nuu/vol\\_2020\\_no4/iss\\_4/18/](https://uzjournals.edu.uz/nuu/vol_2020_no4/iss_4/18/)

[10] To'rayev, B. (2022). Madaniyatshunoslik: nazariy-metodologik asoslar. Toshkent: Yangi asr avlodi.

[11] Mushtariybegim G'Ofurjon Qizi Komilova, Komilov Mo'Minjon Abduraximjon O'G'Li, and Sh.Usmonov. "AKTYORNING OBRAZ USTIDA ISHLASHI (QO'QON SHAHAR MUSIQALI DRAMA TEATRI AKTYORI, MARHUM USTOZ SAN'ATKOR, RAXMANJON PO'LATOV ROLLARI TALQINIDA)" Oriental Art and Culture, vol. 4, no. 3, 2023, pp. 262-269.

[12] Mushtariybegim G'Ofurjon Qizi Komilova, Mo'Minjon Abduraximjon O'G'Li Komilov, and Sh.Usmonov. "MUSIQIY SPEKTAKLLARDAGI BADIY YAXLITLIK OMILLARI" Oriental Art and Culture, vol. 4, no. 5, 2023, pp. 117-122.

[13] M.Komilova. "ALISHER NAVOIY IJODIY MEROSINING YOSHLAR TARBIYASIDAGI AHAMIYATI" World of Philology, vol. 1, no. 2, 2022, pp. 66-71.

[14] Mushtariybegim G'Ofurjon Qizi Komilova, and Sh.Usmonov. "USTOZ SAN'ATKOR, O'ZBEKISTONDA XIZMAT KO'RSATGAN ARTIST HURSANOV UMAROVANING IJRO MAHORATI" Oriental Art and Culture, vol. 3, no. 2, 2022, pp. 341-347.

[15] G.R.Muratova, and M.Komilova. "PARALIMPIYA SPORTI IMKONIYATLARI CHEKLANGAN SHAHSLARNI IJTIMOYILASHTIRISH USULI SIFATIDA" Oriental Art and Culture, vol. 3, no. 2, 2022, pp. 697-701.

[16] Mushtariybegim G'Ofurjon Qizi Komilova, and Sh.Usmonov. "QO'QON TEATR SAN'ATI IJTIMOYIY HODISA SIFATIDA" Oriental Art and Culture, vol. 3, no. 4, 2022, pp. 579-585.

[17] Mo'Minjon Komilov, and Mushtariybegim Komilova. "O'ZBEKISTONDA XIZMAT KO'RSATGAN ARTIST USTOZ SAN'ATKOR XURSANOV

UMAROVA SAN'AT FIDOIYSI" Oriental Art and Culture, vol. 3, no. 2, 2022, pp. 360-366.

[18] Mo'Minjon Komilov. "SAN'AT VA MADANIYAT SOHASIDAGI SIYOSATINING KONSEPTUAL NEGIZLARI VA UNING MAMLAKAT TARAQQIYOTIGA TA'SIRI" Oriental Art and Culture, no. 7, 2021, pp. 70-83.

[19] Mushtariybegim Komilova. "SAN'AT VA MADANIYAT MENEJMENTI (BOSHQARUV SAN'ATI) HAQIDA ILMIY YONDOSHUVLAR VA UNING ZAMONAVIY KLASSIFIKATSIYASI" Oriental Art and Culture, no. 7, 2021, pp. 91-106.

[20] Mo'minjon, Komilov, and Komilova Mushtariybegim. "ZAMONAVIY YOSHLAR MA'NAVIY INQIROZI VA UNING TEATR SAN'ATIDAGI BADIY IFODASI: IJTIMOY FALSAFIY TAHLIL." Oriental Art and Culture" scientific methodical 7.